

Rozvoj obrozenské literatury byl až dosud určován potřebami rozvoje národní společnosti. Tyto potřeby podnítily zájem o upevnění jazykových a slovesných základů nové národní literatury, vyvolaly tendence směřující k literárnímu vyobrazení a vystižení osobitosti českého národního charakteru, k vytyčení programu národního života, posilovaly demokratická hlediska obsažená v idejích i uměleckých formách literární tvorby. S postupným upevňováním kapitalistických vztahů, s upevňováním společenské síly české buržoazie, s rozvojem revolučních sil českého lidu, s postupným uvolňováním individua z feudálních svazků proměňovaly se nejen aktuální úkoly obrozenské literatury, ale i její celkový umělecký charakter. Přes všechny tyto proměny lze však mluvit o plynulém vývoji, v němž sice byly staré představy a starší poznání postupně nahrazovány představami a poznáními novějšími, avšak nedocházelo k prudkým výkyvům nebo zvrátům. Obrozenská literatura sice reagovala na nové životní okolnosti a postupně se přibližovala životu, ale až do roku 1848 neměla příležitost provázet národní společnost ve chvílích nějaké politické akce. Její neobyčejně významné postavení v národním životě vyplývalo namnoze z toho, že sama byla protiváhou nedostatečné aktivity české buržoazie jak v jejím boji proti feudalismu, tak při zajišťování práv českého národa.

Revoluční události roku 1848 postavily obrozenskou literaturu před úkoly zcela nové. Revoluční situace prověřovala její schopnost pohotově reagovat na rychle se proměňující podněty a zároveň účinně formovat revoluční dění, prověřovala její dosavadní připravenost ideovou i uměleckou. Revoluce sama pak působila na její proměnu, urychlila zánik neživotných a samoučelných forem, přispívala k ideové vyhraněnosti, podnítila vznik nových literárních druhů, především publicistických, posilovala demokratizaci všech forem uměleckého zobrazování. Charakter revoluční literatury byl tak vyhraněný, že jej zde objasňujeme v oddělené kapitole.

Neméně vyhraněná byla však situace, kterou procházela literatura od polo-

viny roku 1849, kdy tuhá reakce vystřídala revoluční vzruch a tiskovou svobodu. V této nové situaci obrozená literatura nemohla pokračovat ve formách, které si osvojila v roce 1848. Pokud nechtěla sloužit reakci, nemohla se prostě jen vrátit k formám předbřeznovým. Poučena zkušenostmi roku 1848 mohla však v průběhu padesátých let dořešit své původní cíle směřující k zobrazení národního života (Němcová) a jeho lidových tradic (Erben), a to zpravidla na úrovni odpovídající nové etapě ve vývoji národní společnosti, jež prošla revolucí, byť i nezdařenou. V satirách Havlíčkových zúctovala — sice skrytě, ale zcela rozhodně — i s feudálními institucemi, které dotud ohrožovaly její rozvoj a k nimž nedovedla zaujímat vždy stanovisko zcela rozhodné.

V těchto svých vlastnostech znamenala obrozená literatura velmi mnoho i pro literární mládež nastupující v polovině let padesátých. Její úkoly se však již odlišovaly od cílů obrozených spisovatelů, neboť na jejich činnost působily nové podmínky národního života. Zatímco se obrozená literatura rozvíjela v období konstituování většiny nových společenských i životních vztahů provázejících nástup kapitalismu, probíhala následující etapa literárního vývoje v podmínkách společnosti již konstituované. Tato okolnost dávala i literárním projevům tohoto období odlišné cíle a odlišný charakter.

ZA REVOLUCE

Ideologie a politika liberální a radikální Formy revoluční literatury

Od poloviny čtyřicátých let se zvyšoval v českých zemích obecný pocit nespokojenosti s vnitřním pořádkem zaostalého absolutistického státu. Buržoazie si uvědomovala, v čem tkví brzda rozvoje kapitalismu; dožadujíc se rozvoje obchodu a průmyslu, usilovala o větší míru politických práv, která by tento rozvoj uvolnila. Český národně osvobozenský boj, v němž byla buržoazie vedoucí silou, nabýval v důsledku toho ve čtyřicátých letech stále vyhraněnějšího politického rázu. Hluboce nespokojen byl však i proletariát, vykořisťovaný podnikateli a trpící nezaměstnaností a drahotou, a živelně se bouřil. Zbídačelé rolnictvo odmítalo plnit robotní povinnosti a dávky a žádalo jejich zrušení. Situaci ještě zhoršovaly následky hospodářské krize, která byla zvláště citelná v Čechách, nejprůmyslovější oblasti říše. Výluky dělnictva, stále stoupající drahota životních potřeb, spoluzaviněná opakovanou neúrodou, měly vzápětí už roku 1847 hladové demonstrace.

Celková krize postihovala různou měrou jednotlivé třídy a vrstvy české společnosti, kterou druhá půle čtyřicátých let zastihla už ve vysokém stupni diferenciaci, a také se různě odrážela v jejich ideologii. Tak v českém měšťanstvu vrstva obchodníků a zámožné inteligence viděla přese všechno v celistvém Rakousku záruku své prosperity a dokonce možnost hospodářské expanze. Proto usilovala toliko o základní liberální práva a svobody, o povalení absolutismu, o státoprávní spojení českých zemí a o národní rovnoprávnost, a v zájmu svého podnikání zaujímal kompromisní postoj ke šlechtě a ke dvoru, ochotná spokojit se s jejich ústupky. Především tedy obrana třídních zájmů motivovala snahu o konstituční dohodu s vídeňskou vládou a austroslavistický program tohoto liberálního křídla v českém politickém táboře, jehož předním mluvčím byl PALACKÝ.

Naproti tomu vrstva buržoazie složená z drobných řemeslníků, obchodníků

a nezámožné inteligence stavěla se jak proti privilegované šlechtě, tak také proti liberálům, kteří se domáhali práv jenom pro sebe, ba dokonce se v ní vytvořilo radikálně demokratické křídlo. Jeho vedoucí složkou byla zproletarizovaná inteligence a studentstvo. Příslušníci této inteligence téměř všem patřili ke generaci, která se začala názorově formovat a také literárně projevoval v ovzduší třicátých let. Právě při jejich ideovém utváření velmi silně spolupůsobila literatura, zejména její romantická složka, která byla výrazem revolučního postoje ke skutečnosti. Jejich původně neurčité sny o osvobození člověka se stále více sblížovaly se společenskou realitou, uvědomovali si přesněji existující společenské zlo a osud nejhůře postižených. Sítil nejen jejich zájem o situaci zbídačeného lidu, ale také přesvědčení o nutnosti a možnosti změnit ji. V souvislosti s tímto názorovým vývojem mizela jejich rozervanost a zvyšovala se aktivita, která se nakonec plně projevila v jejich činech v revolučním dění. Bylo to velmi důležité zvláště proto, že nejen chudina na vesnici, nyní už také silně třídně diferencovaná, nýbrž také městský proletariát nebyl přes svou početnost nejen dostatečně organizován, ale ani náležitě uvědomělý, takže byl schopen projevoval své smýšlení nanejvýš živelnými akcemi.

Česká radikální demokracie nevytvořila jednotnou a ucelenou ideologii; nevycházela totiž z jednotné společenské platformy. Přesto však byla v dějinách českého společenského myšlení jevem nejvýznamnějším a nejpokrokovějším nejen ve své době, nýbrž vůbec před zrodem dělnického, už socialisticky orientovaného hnutí. V souboru jejích názorů, které byly zčásti ovlivněny utopickým socialismem, které se měnily a vyvíjely podle situace a které byly formulovány s různým stupněm konkrétnosti a důslednosti jejími mluvčími, jako byli především KAREL SABINA a EMANUEL ARNOLD (1800—1869), bylo rozhodující to, že žádala dovršení a dořešení buržoazně demokratických svobod v zájmu nejhůře vykořisťovaných, tj. průmyslového proletariátu a vesnické chudiny. Boj proti feudalismu měl nejen vyřešit rolnickou otázku, ale vůbec skončit likvidací šlechty jako přežilé příživnické třídy. Na rozdíl od liberálů pak demokraté dospěli až k myšlence na úplnou státní samostatnost. Kromě toho však, uvědomující si omezenost liberálního programu a vůbec sociální zlo, spojené s rozvojem kapitalismu, kladli si více méně jasně a uvědoměle otázku vykořisťování vůbec. Podle formulace Sabinovy šlo jim o takovou koncepci svobody, která by nebyla jen národní a politickou, „nýbrž *úplnou*, tj. *společenskou*, na níž se zakládá *blahobyť veškerého lidu*“. Neboť „*nemustí* býti otroků, pročez jich nebud; *nemustí* býti žebráků, pročez jich nebud. ... V těchto *nynějších* okolnostech arciť nemůže být *každý* blažen, však právě proto o převrat a opravy se snažíme, aby uskutečnit se mohlo *všeobecné blaženství*“. Takové pojetí svobody vedlo k revolučnímu postoji vůči existujícímu řádu; lid mohl podle něho dosáhnout žádoucího úplného osvobození toliko revolučním politickým bojem.

Obojí koncepce, liberální i radikálně demokratická, byly výrazem hlubokého třídního rozporu v české společnosti, který diktoval i politickou taktiku obou jejích křídel, když se nahromaděná nespokojenost vybil revolučním výbuchem. Přitom postoj demokratů, konkretizující požadavky lidu, zvyšoval vědomí reálného nebezpečí pro zájmy liberálního tábora a posiloval jeho sklon ke kompromisům s vládou a s feudály. Současně však působil na to, že se nejen někteří názorově nezcela jednoznační příslušníci inteligence, jako Tyl, nýbrž i původně rozhodní stoupenci liberálů, jako zejména Havlíček, postupně ideově vyvíjeli a správněji orientovali ve vývoji událostí.

Rozdíly v koncepci i taktice obou táborů byly jasně patrné i v průběhu revolučního dění. Radikálové měli nejen účast na přípravách k revolučním akcím, ale vystoupili již 11. března na schůzi ve Svatováclavských lázních s požadavky práva na práci a zrušení roboty bez náhrady. V otázkách národnostních usilovali o dohodu a jednotný postup s německými demokraty. Liberálové nejenže zabránili tomu, aby se radikální sociální požadavky dostaly do petice císaři, ale využívali své převahy v Národním výboru k paralyzování vření vzniklého v lidu, především v dělnické třídě. Ve věcech národních odmítali jednotný postup s německými demokraty, neposlali své zástupce na shromáždění do Frankfurtu, zdůrazňující proti německým šovinistickým a pangermánským tendencím federalizaci rakouské monarchie, která by umožnila posílit postavení všech rakouských Slovanů.

Na podporu austroslavistické koncepce zamýšleli liberálové využít také Slovanského sjezdu, svolaného na počátek června do Prahy, na jehož přípravách se podíleli a jehož zasedání se téměř v úplnosti účastnili vedle politiků také všichni významní čeští spisovatelé a vědecktí pracovníci v čele s Palackým a Šafaříkem. Smyslem sjezdu bylo přispět k řešení krize habsburské monarchie, přesněji k řešení národnostní otázky, která se v ní pod nárazem evropské revoluční vlny projevila v plné palčivosti. Šlo zejména o to, jak se vyrovnat s úsilím Němců a Maďarů, kteří se důrazně hlásili o právo na samostatný národní život, avšak současně upírali totéž právo Slovanům žijícím pod jejich nadvládou. Čeští radikálové i slovenští delegáti Štúr a Hurban podporovali demokratickou sjezdovou opozici, zejména nerakouské Poláky, a tak se podařilo korigovat původní program, který se vyhýbal problémům sociálního a mezinárodního rázu. Vlivem opozice byly příslušné požadavky vtěleny i do sjezdového *Manifestu k evropským národům*. Vycházejí z požadavku svobody pro Sloany, Manifest nadto zavrhoval jakékoli utlačování nejen národní, ale i osobní. Vyslovoval se proti výsadám všeho druhu v přesvědčení, že je nutná „bez výminky rovnost před zákonem a stejná míra práv a povinností pro každého. Kdežkoli mezi milióny i jeden porobek se rodí, tamť ještě pravé svobody neznají.“ Závěrem pak Manifest navrhoval svolání obecného sjezdu evropských národů, který by projednal všechny tísnivé mezinárodní otázky.

Za pražských svatodušních bouří, jimiž vyvrcholilo revoluční vzepětí v českých zemích, bojovali radikálové na barikádách společně s proletariátem, který po prvé se zbraní vystoupil za své požadavky, a snažili se mobilizovat pomoc i na venkově, opírajíce se o svou organizaci *Slovanská lípa*, vybudovanou na obranu konstitučního principu. Naproti tomu liberálové zrádně podlomili revoluční odpor jednáním s představiteli vlády, kterou podporovali po porážce pražské revoluce ve vídeňském parlamentě v jejích akcích, zaměřených k likvidaci revolucí v jednotlivých částech monarchie. V souvislosti s těmito akcemi hlasovali i pro vládní návrh na zrušení roboty za peněžitou náhradu.

Po amnestii na podzim 1848 rozvinuli radikálové s novou energií politickou agitaci, upozorňující na zákeřnost vlády a na přípravy reakce na další převrat. Dočasně sice někteří z nich zakolísali v postoji k novému vídeňskému povstání i k maďarskému boji proti vládě; J. V. Frič se dal dokonce strhnout k účasti na protirevolučním ozbrojeném vystoupení Slováků proti maďarské revoluci, k němuž došlo proto, že se její vedoucí představitelé nedokázali zbavit nesprávného stanoviska k nemaďarským národům v Uhrách. Jakkoli měla tato účast reakční povahu, byla výrazem sympatií ke Slovákům; v revolučním dění tak znovu ožily vztahy, které ochladly po Štúrově jazykové odluce. Svůj omyl však radikálové nahlédli, když se po krvavé porážce vídeňské revoluce císař nezakrytě chystal zrušit konstituční vymoženosti. Zatímco liberálové až na Havlíčka neprotestovali ani tehdy, když byl rozeznán kroměřížský sněm a 4. března 1849 vyhlášena oktrojovaná ústava, která znovu soustředila všechnu moc v ruku panovníkových, radikálové vytvořili spolu s německými demokraty jednotnou frontu a připravovali na květen povstání, které mělo rozbít říši, zrušit šlechtu a vyhlásit republiku. Přípravy však byly prozrazeny a vláda s pomocí vojenského soudu tvrdými rozsudky umlčela radikály na řadu let. S jejich likvidací skončilo také revoluční hnutí v českých zemích.

Všecko vzrušené, spádné a proměnlivé dění „jara národů“ česká literatura nejen citlivě sledovala, ale snažila se též účastnit se ho a působit na ně. Bylo to zcela pochopitelné: vždyť tu vrcholil proces, s nímž od počátku obrození co nejúže souvisela, jímž byla formována a k jehož formování sama přispívala; činem se tu projevíly tendence, jímž dávala výraz a jež pomáhala ujasňovat. V bojovém vzepětí let 1848—1849, ve chvílích rozhodných pro budoucnost národa celá společnost žádala zvýšenou měrou na literatuře a na umění vůbec, aby podporovaly její boj za svobodu a aby pomáhaly řešit otázky nového uspořádání života. Při takto vyhraněné funkci literatury vystávala s rozhodující naléhavostí otázka, co aktivovat z tradic, které se uplatňovaly v jejím vývoji do března. Vcelku se i za této nové situace ukázaly životnými všechny ty tradice, které byly už dříve spjaty s její vůdčí tendencí, totiž s prohlubováním

její demokratičnosti. Projevovaly se nyní ovšem ve změněné podobě a dále se odlišně aktualizoval jejich smysl podle toho, jak je který z obou střetávajících se společenských táborů zařazoval do své ideologické zbrojnice.

Tak byl z těchto tradic akcentován vztah k národní minulosti. Na obou křídlech se projevoval velmi živě, obě se shodně obracela k těm jejím obdobím, která měla výrazný lidový charakter. Přitom se zcela pochopitelně zvláštní pozornost upírala k období husitskému; jeho připomínka neměla teď už jenom posilovat vlastenectví formujícího se utlačeného národa, nýbrž působit přímo jako příklad největšího protifeudálního hnutí české minulosti. Tento základní smysl má obraz husitského období v PALACKÉHO *Dějínách národu českého v Čechách a v Moravě*. V roce 1848 byl vydán první díl těchto dějin v Erbenově překladu z německého původního znění, následující díly pak Palacký psal a vydával už jenom česky. Jejich třetí, husitský díl byl v období revolučním autorem redigován s úsilím přímo horečným, takže mohl vyjít ještě roku 1850 těsně před zrušením posledních tiskových svobod. Husitství Palacký zasadil do celkové koncepce českých dějin, jejichž hybnou silou je podle něho zápas slovanského a německého živlu. Přitom však nejde o pouhý zápas národní: je to současně boj slovanských a německých společenských řádů, demokracie a feudalismu. A ježto se podle Palackého husitství snažilo především uskutečnit slovanský demokratismus, nejenže se přesunují i motivy národního a dokonce náboženského boje husitů ze sféry „duchovní“ do oblasti sociálně politické, nýbrž husitství vystupuje v tomto pojetí jako skutečné vyvrcholení českých dějin. Kromě toho však Palacký podtrhuje i jeho význam světový, neboť prokázalo nepřemožitelnost probuzeného národa, jehož boj o svobodu společenskou, o svobodu svědomí, o pokrok a církevní opravy podněcoval v celé Evropě protifeudální hnutí. Především pro tuto koncepci, která odpovídá době revolučního nástupu mladého měšťanstva proti feudalismu a jejíž síla je v tom, že pomocí vědy podává prohloubenou a zdokonalenou kritiku společnosti, mají Dějiny význam jako vrcholné dílo české buržoazní historiografie. Svým pojetím, které ještě podtrhovala velkolepá architektonika výstavby a plastičnost slovesného projevu, zformovaly téměř pro celé století tvářnost husitské tradice, ideově ovlivnily všechna umělecká díla, která se pokoušela zvládat husitskou tematiku.

Přes tento význam Palackého Dějin však nelze nevidět, že jsou zároveň zdůvodněním současných buržoazně liberálních politických názorů; taktika těmito názory určovaná konkretizuje Palackého chápání husitské demokratičnosti. Palacký viděl v husitství dvě křídla a táboři mu byli skutečnými představiteli husitských cílů. Avšak mluvě o Táboru a Žižkovi, měl na mysli nikoli Tábor z období nadvlády chudiny, nýbrž z doby, kdy byl hlavou měšťanské opozice. Zcela nepřijatelný pak mu byl revoluční způsob, jímž táboři probíjovali své cíle. Tak z jeho pojetí husitského demokratismu proniká

časový požadavek liberální buržoazie, která by zavedla konstituční svobody a ponechala panovníka.

Naproti tomu radikálové v souladu se svým postojem zdůrazňovali právě Palackým odmítanou stránku husitství. Je to vidět z jejich projevů, zejména z publicistiky EMANUELA ARNOLDA, který roku 1848 vydal i spisek *Děje husitů s zvláštním vzhledem na Jana Žižku*. Nešlo ovšem o historickou studii, spíš o agitační materiál, který Arnold skutečně kolportoval na schůzích a cestách po venkově. Proto u něho táboří vystupují anachronicky bezmála jako republikáni. Přitom však správně na jejich příkladu dokazuje, že v revoluci neexistuje střední cesta, že nesmí dojít ke kompromisům. Ústřední myšlenkou pak je, že současná revoluce má být odčiněním Lipan, kde lid porážkou ztratil svobodu a práva.

Kromě uvedených prací, v nichž obojí pojetí husitství vykrystalizovalo do nejjasnější podoby, byla husitská tradice, jejíž strhující síla byla pocítována obecně, aktualizována i v krásné literatuře. S různými odstíny v interpretaci zaznívala z politických písní, hlavně však ožívala v dramatu. Kromě husitských her TYLOVÝCH vznikla řada dalších, např. FRIČOVA a KOLÁROVA.

Tak jako historismus aktivovala se v literární tvorbě revolučního období také tradiční idea slovanská. Vývoj událostí podporoval vědomí, že český národní boj je součástí všeobecného hnutí Slovanů v rakouské monarchii za prosazení spravedlivých, dosud však odíraných požadavků týkajících se rozvoje jejich národního života. Kromě toho situace po prvé umožnila, aby se nejen vytvořila báze pro koordinaci těchto snah, nýbrž aby se přešlo od víceméně mlhavých představ ke zcela konkrétním úvahám, jakých užít prostředků k dosažení těchto cílů. Celoslovanský aspekt revoluce pak zvláště posiloval sympatie k boji Slováků. Jak ukázalo mimo jiné jednání Slovanského sjezdu, měla však tato konkretizace slovanství odlišnou náplň v pojetí obou politických táborů. Liberálové oslabili jeho dosah tím, že je podřídili koncepci austroslavismu a že ho využívali k rozdmýchování národnostních rozepří. U demokratů naopak — nehledíc k jejich dočasnému zakolísání ve vztahu k protimaďarskému vystoupení Slováků — bylo zcela v souladu s jejich solidaritou s demokratickým hnutím v jiných zemích. Jejich pozornost se neomezovala na Slovy rakouské, jak o tom svědčí například jejich zájem o postavení ruského lidu. Právě jejich primární zřetel k otázkám sociálním, který diktoval snahy o jednotný postup při jejich řešení, vylučoval, aby u nich slovanství bylo zneužito k podpoře národnostních různic. Pokud jde o literární ztvárnění slovanské myšlenky, byla připomínána převážně ve společenském zpěvu; v jeho repertoáru byly kromě skladeb původních početně zastoupeny i parafráze slovanských, zejména polských revolučních písní a dále texty skládané k nápěvům těchto písní. Jinak se slovanskou otázkou zabývala především publicistika.

Konečně se z tradic předbřeznové literatury aktualizovalo v revoluční situaci také její sepětí s folklórní slovesností. Jako už dříve ve společenském zpěvu byly i nyní šířeny a zpívány jak původní lidové písně, zejména takové, které se nějak dotýkaly palčivých otázek života vesnického lidu (např. *Bože můj, otče můj*), tak i starší ohlasové skladby, z nichž se ozývaly požadavky bojující národní společnosti (např. Čelakovského *Cikánova píšťalka*). Celkem však nedošlo v poezii k nějakému oživení ohlasové metody; zato HAVLÍČEK našel nový způsob, jak využít tradiční lidové písně pro přímou podporu politického boje. V tom ho následovali také četní anonymní skladatelé z lidových vrstev.

Kromě základních problémů, které se týkaly ideového zaměření a vztahu ke starším tradicím, stála literatura před neméně důležitou otázkou, jakých totiž užít vzhledem k svým novým úkolům prostředků sdělení. Brzy se jasné ukázalo, že nevyhovují stejnou měrou všechny výrazové prostředky a útvary, které vypěstovalo předbřeznové písemnictví. Skutečně plně a účinně mohly působit jenom ty žánry, jimiž bylo možno ihned reagovat na prudký spád a proměnlivost dění, které zaručovaly okamžitý kontakt s národem tím, že byly schopny šířit nové myšlenky nejen mezi jeho nejvyspělejšími vrstvami, ale především mezi lidem. Neboť bylo stále patrnější, že právě na jeho pomoci záleží, uskuteční-li se tyto ideje. Masová povaha revolučního hnutí způsobila, že byla dávána přednost těm útvarům, které mohly být vnímány kolektivně. Ze všech těchto momentů vyplývalo, že v poezii byla pozornost soustředěna na malé lyrické žánry, především na píseň, k jejímž kompozičním postupům gravitovala i lyrika nepísňová, a že se zejména s nebývalou intenzitou rozvinula produkce dramatická. Naproti tomu mnohem menší možnosti měla próza, v níž lze zaznamenat jenom několik málo novelistických pokusů o zvládnutí naléhavých společenských otázek.

Právě charakterizovaná tendence beletrie, to jest snaha promlouvat přímo, působivě a k co možná nejširšímu kolektivu, nebyla však omezena na ni samu; ještě lepší podmínky ke shodnému působení měla soudobá publicistika, jejíž bouřlivý rozvoj je nejpriznačnější pro literární dění revolučního období.

Publicistika

Už před březnem měla česká publicistika tradice, na něž se nyní mohlo aspoň zčásti navazovat. Od časů KRAMERIOVÝCH bylo vynaloženo mnoho úsilí na vydávání českých novin. Mezi jejich redaktory nechyběly výrazné osobnosti, jako LINDA a ČELAKOVSKÝ, kteří se pokoušeli vytvořit z novin živý orgán národního života. Tato snaha vyvrcholila u nejpovolanějšího a nejtalentovanějšího z nich, u HAVLÍČKA, když roku 1846 převzal redakci *Pražských novin*. Úkol všech

těchto publicistů byl však podstatně ztížen tím, že jejich noviny v metternichovském období nemohly plnit svou nejžádoucnější funkci, totiž v politickém smyslu působit na čtenáře. Z nouze se omezovaly na zpravodajství, ke všemu ještě tak, že přejímaly povětšinou jenom nezávadné zprávy z těch nečetných cizích novin, které byly v Rakousku povoleny. Svůj příspěvek k národnímu boji, k procesu formování národa se proto snažily přinášet tím, že hlavně referovaly o rozvoji literatury a společenského života. Na tento úkol se soustřeďovala příloha Pražských novin *Česká včela*. Za takových okolností, kdy písemnictví bylo jediným veřejným mluvčím národa, kdy jenom prostřednictvím uměleckých obrazů bylo možno tlumočit jeho názory a požadavky, měly lepší možnosti, výraznější posláním a větší úspěch zprvu lidovýchovné a poté beletristické časopisy, z nichž nejvýznamnější vytvořil TYL.

V březnu se situace od základů změnila. Především padla cenzura a bylo možné psát svobodněji, otevřeněji. Probuzený politický život a prudký spád událostí dávaly hojnost látky. Avšak novináři a redaktori, kteří už dříve usilovali v omezených možnostech ovlivňovat českou skutečnost v určitém směru, urychlit některé kladné změny ve vnitřních vztazích společnosti, nyní už nechťeli o událostech jenom referovat. Naopak se snažili zaujímat k nim co možná jasné stanovisko, vykládat jejich smysl, formovat politické uvědomění čtenářů a aktivizovat na podporu své politické koncepce masy v městech i na venkově. Čtenáři pak nejenže pochopili a přivítali tuto novou orientaci tisku, nýbrž začali ji brzy pocítovat a vyžadovat jako samozřejmou. Ba vytvořil se přímo nový typ vášnivých čtenářů, kteří žádali ve zvýšené míře politické zprávy, komentáře apod.

Tyto stupňované požadavky na kvantitu i kvalitu příspěvků vysloveně politického rázu přivodily zásadní změnu především ve struktuře tradičních časopisů. Lze to dokumentovat například na *Květech*. Po odchodu TYLOVĚ a za redakce J. MALÉHO (od r. 1847) se přimkly ke konzervativnímu křídlu české buržoazie. Přestože se jejich vydavatel pokusil po březnu zábavnou beletristickou složku vyvážit částí politicky poučnou, jak jejich ideové zaměření, tak hlavně obsahová dvoukolejnost přivodila zánik časopisu. Česká včela, kterou SABINA převzal od Havlíčka už se změněným názvem *Včela*, dovršila tendenci jím naznačenou: přeměnila se rovněž v časopis politický. Přitom však zůstala jediným periodikem, které v roce 1848 zcela nevymýtlo beletrii. Její jednotlivá čísla pravidelně přinášela básně, povídky a krátké vtipné historky. *Pražský posel*, kterého TYL založil roku 1846 jako „sbírku užitečného a kratochvílného čtení“, tedy časopis výrazně lidovýchovné povahy, přiblížil se po březnu vědomě novinám svým zaměřením i strukturou. Tak nebylo v Čechách na podzim 1848 jediného výlučně beletristického nebo zábavného časopisu.

Snaha vyrovnat se se situací je patrná i na *Časopisu Českého muzea*. Tato reprezentační česká revue měla od svého založení těžiště v příspěvcích vědec-

kých, ale kromě toho přinášela občas ukázky literární produkce a studiemi i kritikami se občas snažila zasahovat do literárního dění. Tato složka vymizela v revolučním období z Muzejníku úplně. Jeho tehdejší redaktor VOCEL využil tiskové svobody především k tomu, aby připomenul ony tendence minulosti, které v současné době vrcholily; k tomu cíli otiskoval takové historické materiály, které by byla metternichovská cenzura nepustila, např. Husovy listy ze žaláře. Kromě toho Muzejník přinášel jeho politické komentáře, zprávy o průběhu Slovanského sjezdu a dokonce se tu NEBESKÝ pokusil z výrazně protifeudálního hlediska vyličit vývoj událostí do svatodušních bouří. Vocelovy příspěvky vycházejí z austroslavistické koncepce, která předpokládala pro českou mládež mimo jiné možnost hospodářského a průmyslového podnikání v říši. A právě na jeho podporu redaktor programově usiloval zaměřit odbornou náplň časopisu; proto přinášel obsáhlé a podrobné návrhy na reorganizaci školství a ve zvýšené míře příspěvky z přírodovědných a praktických oborů.

Avšak nesrovnatelně výraznější než tyto změny v tradičních časopisech byl rozvoj vlastní publicistiky, totiž politických časopisů a hlavně novin, kromě nichž ještě vycházelo množství brožur a letákových tisků všeho druhu. V době tiskové svobody, tedy do května 1849, kdy byl vydán nový zákon o tisku, v jehož důsledcích noviny buď zanikaly, nebo se znovu měnily v zábavná periodika, vycházelo v Čechách na 30 novin, některé z nich i s večerní přílohou. V dubnu 1848 začal HAVLÍČEK vydávat *Národní noviny*, když byl odevzdal SABINOVÍ redakci *Pražských novin*. Sabina z nich vytvořil velmi živě redigovaný list a vedl jej do června, kdy jej převzala zemská vláda jako svůj orgán. Jejich místo poté zaujal radikální *Pražský večerní list* JANA SLAVIBORA KNEDLHANSE-LIBLINSKÉHO (1822—1889). Současně vycházely ARNOLDOVY *Občanské noviny* a *Lípa slovanská*, která se za redakce SABINY a VINCENCE VÁVRY (1824—1877) později změnila ve významný deník *Noviny Lípy slovanské*. TYL pokračoval ve vydávání *Pražského posla*, jemuž dal zmíněnou orientaci, později od dubna do června 1849 vydával *Sedlské noviny*. Na Moravě talentovaný a radikálům blízký JAN OHÉRAL (1810—1868), který si už před březnem všiml problémů průmyslového proletariátu, vydával *Týdeník* a KLÁCEL redigoval *Moravské noviny*. Po zániku Národních novin, které HAVLÍČEK udržel do ledna 1850, vycházela od května 1850 do srpna 1851 jeho politická revue *Slovan*, v níž využil všech dosavadních zkušeností nejen svých, ale i radikálních novin a vyvrcholil toto období českého novinářství.

Jakkoli politické časopisy a noviny byly si vnějškově, svou strukturou v lecčems podobné, rozlišovaly se zato zásadně, pokud šlo o postoj k současnému dění, o výklad a hodnocení událostí. Byly totiž výrazem politické diference, tlumočily program jednotlivých skupin české společnosti, bojovaly za jejich pojetí budoucnosti národa a propagovaly jejich politickou taktiku. S tím

nutně souviselo, že si také bedlivě všímaly sebe navzájem, přinášely obsáhlé posudky, které hodnotily jednotlivé časopisy, a nejednou docházelo mezi nimi i k vzájemným polemikám, daným právě rozdílností programu i taktiky.

Téměř ve všech novinách a časopisech se jistým způsobem uplatňovala krásná literatura, byly v nich otiskovány básně a povídky. Byly tu však rovněž rozdíly, dané především zaměřením novin a dále vývojem situace. Jestliže se v Národních novinách objevovala lyrika zcela výjimečně (např. HAVLÍČKŮV překlad Maliszovy ódy *Naše barvy a náš prápor*), byla naopak téměř pravidlem v jednotlivých číslech radikální Včely. Zde i v ostatních časopisech radikálů a rovněž v časopisech TYLOVÝCH pak také vycházela ve větší míře beletristická próza. Od počátku roku 1849 se pak vyskytovala častěji i v Národních novinách a v ostatních časopisech. To souviselo se zmenšujícím se podílem aktuálních a politických článků v novinách, když s odlivem revoluční vlny ubývalo událostí, o nichž bylo třeba pojednávat, a když kromě toho vláda postupně omezovala svobodu tiskového projevu. I tehdy však beletristická složka novin a časopisů nikdy nepřevážila svým rozsahem, ale ani významem složku politickou. Poněvadž ani mimo noviny a časopisy nepřinesla česká literatura — s výjimkou dramatu — v revolučním období jediné umělecky významnější dílo, které by se bylo pokusilo o zobrazení tehdejší české skutečnosti, o pochopení a vyjádření jejích problémů a o vyvolání zájmu čtenářstva o ně, mohlo by se zdát, že se ve srovnání s rozsahem a významem novinářství umělecká literatura octla v krizi, že stagnovala, jak to ostatně zdůrazňovali hned po revoluci někteří konzervativně zaměřeni spisovatelé, kteří příčinu toho spatřovali ve zpolitizování veškerého českého života.

Avšak takový názor není správný, a to z několika důvodů. Především třeba uvážit, že nejvýznamnější publicisté a redaktoři vyšli z řad uznávaných a vlivných spisovatelů. Stržení potřebou doby, věnovali se nejen konkrétní politické práci, např. jako poslanci, ale stejně intenzivně žurnalistice. Jestliže už před březnem viděli v novinářství účinnou možnost, jak šířit své myšlenky mezi širokými čtenářskými kruhy, byli jím nyní okupováni natolik, že jim práce v novinách zabírala v některých obdobích veškerý čas a síly. Tak HAVLÍČEK při vedení novin vytvořil v revolučním období jenom několik čísel drobné politické satiry. SABINA při své žurnalistické práci stačil otisknout jenom několik lyrických básní a jinak promýšlel především program nového umění. Jediný TYL pokračoval v tvorbě dramatu. Kromě těchto vůdčích novinářských osobností se však nějakou měrou účastnila práce v novinách převážná většina ostatních spisovatelů, i když žurnalistika zdaleka netvořila těžiště jejich tvorby, jiní pak zde vystoupili aspoň příležitostně, např. BOŽENA NĚMCOVÁ články *Hospodyně, na slovíčko!* a *Selská politika*. Žurnalistika byla tedy pokračováním předchozí činnosti umělecké a znamenala toliko vý-

měnu zbraní. To, zač dříve bojovala próza, divadlo i lyrika, stalo se nyní náplní jiných, s funkcí novin úzce spjatých útvarů. Jestliže dříve spisovatelé psali, aby zapůsobili na život, nyní jako novináři přímo v jeho proudu usilovali určovat jeho směr.

Je rovněž nesnadné a často nemožné vést v novinách a politických časopisech dělící čáru mezi jejich čistě publicistickou a beletristickou složkou, mezi novinářskými a uměleckými žánry. Právě naopak, jak je to nejlépe vidět na TYLOVÝCH časopisech, bylo tu příznačné úsilí vytvářet a uplatňovat jakési pomezí beletrizované formy, které promlouvaly o skutečnosti a ke skutečnosti často účinněji než pouhé zprávy, komentáře a úvodníky. A lze říci, že právě tyto útvary znamenají jeden z nejvýznamnějších literárních přínosů revolučního období vůbec. Avšak ani když psali vysloveně politické a čistě zpravodajské příspěvky, nepřestali jejich autoři nikdy dbát o zvládnutí myšlenky, o její dokonalé formální vyjádření, o vysokou jazykovou a slovesnou úroveň. Tak ve svých článcích užíval některých uměleckých postupů i HAVLÍČEK, který usuzoval a psal ze všech nejchladněji, spoléhaje se především na účinnost neúprosně logických argumentů. Jeho komentář k oktrojírce je například vybudován na ironické konfrontaci požadavků a představ národa o budoucnosti a štěstí s články ústavy, tedy na obdobném principu výstavby, jaký mají jeho pozdější satirické skladby. A kratičká situační zpráva z 29. září 1848 je s použitím konkrétního obrazu a citátu lidové písně pointována takto: „Právě nyní odjíždí maďarská deputace nazpátek: červené péra mají za klobouky!! — Bude vojna, bude.“

Žurnalistická činnost tedy nebyla epizodou, vedlejší kolejí v tvorbě nejvýznamnějších spisovatelů-novinářů v revolučním období. Nejenže organicky navázala na jejich literární činnost předchozí, ale znamenala neobyčejně mnoho i pro jejich tvorbu další. V novinách navázali především bezprostřední kontakt se životem. Naučili se vidět skutečnost co nejpřesněji, v celé složitosti vztahů a souvislostí, zvýšila se jejich odvaha pronikat do ní i nadále co nejhluběji a hodnotit ji co nejodpovědněji. Získali nejen velikou konkrétní znalost skutečnosti, ale hlavně ideově vyrostli. Tato konkrétní znalost i problémy, které si při novinářské práci ostřeji uvědomovali, staly se důležitou složkou tematické a ideové tkáně jejich současných i pozdějších uměleckých děl. Tak například TYL, cítě nutnost vyrovnat se s antisemitismem, zakořeněným v zámožnějších selských vrstvách, užil v Sedlských novinách pro poučení o základních právech zaručených ústavou dramatizované scény, která jenom rozvádí, ideově však ponechává zcela nezměněn čtvrtý výstup z proměny třetího jednání Tvrdohlavé ženy. HAVLÍČKOVY velké satiry vystihují věrně ovzduší doby množstvím charakteristických detailů, důvěrnou znalostí politických poměrů a osobností, zobrazením metod rakouské policie i osudu opozičního žurnalisty. Pokud jde o jejich ideové zaměření, o kritiku vlády,

vystoupil s ní Havlíček ve stejném smyslu už dříve v Národních novinách, když se přesvědčil o nesprávnosti svého dřívějšího stanoviska.

Konečně si pak spisovatelé ze žurnalistické činnosti odnesli trvalé poznání, že jejich myšlenky budou žít jen tehdy, jestliže budou lidu sděleny srozumitelnou formou, aby jím mohly být pochopeny a přijaty. Ze všech těchto důvodů se stala žurnalistika revolučního období svéráznou a z hlediska společenského procesu závažnou složkou dobového literárního úsilí.

Velký rozmach a význam žurnalistiky nebyl podmíněn jenom dobovými okolnostmi; bylo tu naštěstí i několik osobností schopných a připravených zvládat náročné novinářské úkoly. Na Národních novinách KARLA HAVLÍČKA je dobře znát jeho předchozí redaktorskou praxi i jeho znalost světové žurnalistiky, jejíž úrovni se záměrně snažil co nejvíc přiblížit své noviny. Proto dbal o pevný plán a jasný rozvrh jednotlivých čísel, proto se zejména staral o zpravodajství, které vynikalo pohotovostí a důkladností. Zcela moderní styl novinářské práce se u něho jeví v tom, že našel a vychoval pro jednotlivé rubriky novin stejně smýšlející stále spolupracovníky, jejichž práci řídil tak, aby list měl ideově zcela jednotný profil. Sám psal především politické úvodníky, komentáře k událostem a programová prohlášení. Přes své základní zaměření, apelovat především na rozum, získával čtenáře naléhavostí a osobním přízvukem svých formulací; bylo vždy cítit, že za svým přesvědčením stojí celou osobností. Stejně působilo i to, že se vždycky snažil jasně formulovat svůj program a důsledně za ním stát. Nepovažoval jej však doktrinářsky za neměnný, vždy se otevřeně přiznal k jeho změně podle toho, jak se vyvíjely jeho názory. Zároveň však sama snaha o reprezentační noviny značně ztěžovala jeho působení: náročnější publicistické útvary, hlavně politický úvodník, byly těžce přístupné a bylo pro ně třeba čtenáře především vychovávat. Tuto přípravou funkci měl plnit fejeton, který se Havlíčkovi jevil jako jeden z nejvhodnějších prostředků, jak vyrovnat velké rozdíly ve vzdělání v oné vrstvě české společnosti, na niž se zprvu obracel, to jest v měšťanstvu. Zaměřen na cílevědomou výchovu buržoazie k vůdčí úloze v národě a k výraznému podílu na životě celého Rakouska, všímal si proto zpočátku lidu jako jejího spojence jenom okrajově. Teprve na základě zkušeností si postupně uvědomoval jeho význam, učil se na něj obracet a počítat s ním.

KAREL SABINA byl jako novinář bezmála pravým opakem Havlíčkovým. Měl sice žurnalistické zkušenosti ze své dřívější spolupráce s několika českými i německými listy, avšak jako vedoucí redaktor nedbal nikdy jako Havlíček tolik o to, aby dal svým orgánům žádoucí jednotný charakter. Spíš než aby se věnoval pečlivě každodenní organizační práci, viděl svůj úkol v tom, že načrtl ideovou linii listu, a její konkrétní náplň ponechával spolupracovníkům. I ve své redakční práci, která se omezovala převážně na formulaci zásadních prohlášení, si tedy spíš uchoval postoj revolučního básníka, který se spoléhá

na účinnost velké, pravdivé a zápalné myšlenky. Veden tímto přesvědčením psal své patetické úvodníky a útočné politické články, v nichž se zaměřoval spíš na citové porozumění čtenářů, na jejich náhlé zaujetí. Ideově se Sabina ztotožňoval se zájmy nejubožejších vrstev národa, hlavně městské chudiny; avšak čtenáře hledal mezi příslušníky radikální inteligence, jejíž názory znal nejlépe a v níž viděl po jistou dobu možného uskutečňovatele svých sociálních představ. Proto měly jeho projevy často abstraktní povahu. Postupem času však korigoval své původní přesvědčení, podle něhož byli nositeli revolučnosti vynikající jednotlivci, a poznal v lidu, jehož životní podmínky nejvíc volaly po zásadní změně, rozhodujícího činitele v revoluci. V souvislosti s tímto názorovým vývojem také mohl stanovit nejjasnější program nové literární tvorby.

Vedle Sabiny zaujal mezi radikálními publicisty velmi významné místo EMANUEL ARNOLD. Na rozdíl od Sabiny se věnoval novinářství až v revolučním roce a bez jakékoli dřívější žurnalistické praxe. Byl rovněž mnohem méně teoreticky fundován a celá jeho činnost je znatelně poznamenána hloubalstvím samouka, ale také zkušeností lidového agitátora. Ze všech radikálů byl nejvýraznějším hlasatelem plebejského pojetí světa; ztotožnil se totiž se zájmy těch, kdož byli v ekonomickém procesu nejvíc zbídačováni, to jest s průmyslovým proletariátem, vesnickou chudinou a deklasovanými řemeslníky. Při zdůrazňování sociálních požadavků lidu, v němž nakonec poznal samostatnou aktivní sílu dějin, mohl se Arnold stát nejdůslednějším kritikem nacionální politiky liberálů, odpůrcem jejich austroslavistického programu, nekompromisním hlasatelem solidarity s demokraty neslovanských národů v Rakousku. Klíč k řešení všech složitých dobových otázek a prostředek k dosažení konečného cíle, to jest k nastolení republiky, která umožní skutečnou lidovládu, viděl Arnold v důsledně demokratickém a protifeudálním řešení rolnické otázky, jejímž byl jako bývalý hospodářský úředník nejlepším znalcem mezi demokraty. Vůbec byl vesnický lid pro něho silou, která je povolána dovršit někdejší táborskou revoluci. K propagaci těchto názorů byla soustředěna veškerá Arnoldova činnost v Občanských novinách, jež se za jeho vedení staly nejútočnějším orgánem radikálů. Zaměřen na politickou výchovu vesnického lidu, psal sem Arnold především své úvodníky, jejichž styl plně odpovídá poslání listu. Poněkud rozvláčné výklady, plné konkrétních podrobností ze života vesnice a vůbec ze současného dění nebo zase historických reminiscencí, prosycené jadrnými lidovými rčeními, jsou vyhrocovány s hojným použitím řečnických prostředků tu v ironické obžaloby zlořádů, tu opět ve vášnivě útoky na odpůrce a ve výzvy domáhat se všemi prostředky splnění oprávněných požadavků.

Pokud jde o JOSEFA KAJETÁNA TYLA, mohl se podobně jako Havlíček a Sabina opírat o své dlouholeté redaktorské zkušenosti tím spíše, že neřídil

čistě politický deník. Zejména v Sedlských novinách, které vycházely v době, kdy už bylo rozhodnuto o osudu revoluce a kdy tedy šlo už o jediné: připomínat vesnickému lidu období svobody a vést jej k tomu, aby využil jejích posledních zbytků k posile budoucího života, nebylo těžiště jeho činnosti v pohotové a obsažné zpravodajské části. Mnohem spíš zde vytvářel politické čtení, jehož úspěch závisel na tom, do jaké míry pronikne do způsobu života a myšlení svých čtenářů. Jeho časopisy dosvědčují, jak se Tyl, který se už dříve orientoval na vesnický lid, postupně oprošťoval od své ideové závislosti na Havlíčkovi, jak se učil vidět skutečnost očima lidu a hodnotit ji podle jeho potřeb, jak konečně do pojmu lid zahrnul i městskou chudinu, dělníky a bezzemky. V souvislosti s tímto ideovým vývojem se mu pak také podařilo vyřešit vedle Arnolda nejlépe ze všech novinářících spisovatelů základní formální problémy, jimiž byl podmíněn úspěch veškeré novinářské práce: totiž jak navázat co nejtěsnější kontakt se čtenářem, jak dosáhnout co možná největší srozumitelnosti.

Přes rozdíly vyplývající z ideového zaměření redaktorů i z jiných jejich osobních dispozic a sklonů měly noviny některé rysy shodné, dané jejich základní funkcí. Proto se ve všech objevoval jako samozřejmá složka politický úvodník, komentář a především politické zpravodajství. Avšak kromě toho tu byly také pravidelně otiskovány dopisy čtenářů a odpovědi na ně. Nezřídka byly podněty těchto dopisů takové, že se s nimi noviny vyrovnávaly na pokračování úvahami nebo pojednáními zásadního rázu. Přitom šlo nejen o aktuální politické otázky, ale i o společenskou problematiku hlubší povahy. Tak pronikly i na stránky Národních novin úvahy o komunismu, psané samozřejmě z odmítavého stanoviska, a podobně užil KLÁCEL ve svých novinách formy otevřených listů, aby v celém jejich seriálu, vydaném brzy i v knižním výboru jako *Listy přítele k přítelkyni o původu socialismu a komunismu* (1849), vyložil Boženě Němcové, vášnivě hledající poučení o sociální otázce, učení utopických socialistů.

K uvedeným publicistickým útvarům se brzy přidružil fejeton jako nerozlučný doplněk, který pomáhal vytvářet profil listů. O jeho rozvoj jako žánru se zvláště zasloužil HAVLÍČEK. Fejton v jeho pojetí měl funkci především výchovnou: měl usnadňovat pochopení náročných, vysloveně politických článků, doplňovat je, působit ve stejném smyslu. Tak například na podporu úvah o zaostalosti církve, o nešvarech jejího života a o její úloze při podpoře feudalismu otiskl svěží causerii o tom, jak ve Vilně našel katolický katechismus, který stanovil jako jednu z předních náboženských povinností naprostou úctu a poslušnost carovi. S výchovným posláním fejetonu spojoval vřdycky zřetel na jeho zábavnost, který postupem času stále vzrůstal, takže nakonec šlo vlastně o rubriku, do níž umísťoval všecko, co nemělo ráz přímé politické zprávy nebo úvahy. Tak se tu četly životopisy vynikajících současníků, cesto-

pisné črty, informace z politického zeměpisu, ale také literární referáty a divadelní kritiky. Objevovaly se tu některé polemiky a pokusy o žertovné zachycení zajímavostí z politického života. Později přibývaly výňatky ze starší české literatury, hlavně kronikářské, historické dokumenty i některé folklórní texty, jako např. proroctví Slepého mládence o budoucnosti českého národa. Podíl beletrie ve fejetonu posléze ještě vzrostl, když tu kromě jiného Havlíček začal (1849) na pokračování otiskovat svůj překlad Gogolových Mrtvých duší. Tak se už ve fejetonu Národních novin projevuje ono těsné, pro revoluční období příznačné sblížení a vzájemné zastupování literatury a novin.

Ještě zřejměji a dokonaleji je toto sblížení provedeno v drobných beletrizujících pracích, jimiž vyplňoval své časopisy TYL. Už v Pražském poslu našel vhodný způsob, jak ze široka rozmlouvat se čtenáři o věcech zásadního významu. Proto vedle naučných článků dějepisných a zeměpisných s beletrizovanou výkladovou formou, vedle zpráv o současném národním dění, anekdot apod. sem kladl dialogy a drobné příběhy, jimiž zachycoval určité výseky ze skutečnosti, vyprávěl o tom, co se stalo, a radil co dělat. V Sedlských novinách pak ještě rozhojnil rejstřík těchto forem: kromě poučných článků, otevřených dopisů, drobných i náročnějších obrázků ze života a povídek s prostými příběhy nejraději sahal k dialogům (např. úvaha *Jak to s námi vlastně vypadá?* je celá osnována jako rozhovor Hrdiny a Strašpytla) a drobným scénkám (např. v jejich sledu nazvaném *Dva roky aneb Jak jdou easy?* ukazuje, jak se v souvislosti s proměnami revoluční situace vytvářel vztah vrchnosti k sedlákům). Všechno je tu soustředěno k jednomu cíli, na nějž se Tyl zaměřil, když došel k poznání shodnému se zkušenostmi radikálů: na nápravu nedostatků v uvědomělosti venkovského lidu, v jeho chabé připravenosti pro politický zápas. Tyto drobné beletrizované útvary Tylovy ideovou jasností dokonce převyšují jeho politické stati: zatímco v těch nedokázal vždy najít správnou odpověď na otázky, jež před ním vyvstávaly, v beletrizujících žánrech je v samém obraze skutečnosti obsaženo správné řešení, správný soud z hlediska zájmů lidu.

Politická publicistika revolučního období přispěla také k rozvoji satiry. I ona mohla navázat na jistou tradici, která pěstovala některé drobné formy, především epigramy. Starší satira si všímala s ostřejší pozorností vlastně jenom literárního dění. Ostatní jevy a skutečnosti českého života předváděla mnohem mírněji, spíš humorně, jednak z obavy, že by útočností mohla oslabit jednotu společnosti v jejím národním boji a dát zbraň nepřátelům, jednak z důvodů cenzurních. Po březnu se však rázem změnila v novou kvalitu: vznikla satira politická, která mohla nyní svobodně zobrazovat celou rozlohu života, dosyta se vysmívat přežilému feudalismu, institucím, které si vytvořil v Rakousku, i jejich představitelům a obhájcům. Možnosti satiry ještě vzrostly od počátku roku 1849, kdy pranýřovala pokusy o pozvolnou obnovu absolu-

tismu, veřejně usvědčovala rakouskou vládu z věrolomnosti, odhalovala rozpor jejích slov a činů. A tak zatímco dříve časopisy pracovaly satirou jenom doplňkově a příležitostně (např. v Národních novinách HAVLÍČEK takto využíval rubriky *Šosovské staré archívy*), došlo nyní k pokusům vydávat časopisy vysloveně satirického rázu. Jsou to HAVLÍČKŮV *Šotka* (1849), BEDŘICHA MOSRA (1821—1864) *Brejle* (1849) a *Žihadlo*, satirická příloha Včely (vyšlo v roce 1849 jen jedno číslo). Přes svůj krátký život sehrály tyto časopisy důležitou úlohu v rozvoji politické satiry tím, jak vystupňovaly pohotovost a adresnost svých útoků, postihující u napadených jevů současně jejich hlubší příčiny a souvislosti. Zatímco Brejle a Žihadlo, vedené radikálně zaměřenými redaktory, byly ve svých útocích soustředěnější, Havlíček, který svými pracemi vyplňoval Šotka téměř sám, pokračoval v boji na dvě strany, s reakcí i s radikály. Přesto byl jeho časopis uceleněji komponován a zejména využíval možnosti, kterou přinášel právě časopis, totiž spojoval texty s vtipnými kresbami a karikaturami, v nichž například konfrontoval jednotlivá hesla vládního programu se skutečnými poměry. Těžiště Šotka ovšem zůstávalo v satirě čistě slovesné: Havlíček tu otiskl řadu svých starších epigramů, některé dobové politické písně, ironické komentáře k politickému dění, parodie úředních zpráv a sněmovních jednání, dialogy a pokusil se i o rozsáhlejší scénky, např. *Bericht na Kreisamt*, kde se vysmál omezenosti panského vrchního.

Poezie

Beletrizované novinářské útvary Tylovy byly příznakem úsilí, o něž se s žurnalistikou zcela shodně sdílela i literatura, totiž reagovat co možná pohotově na soudobé dění, vybírat pro aktuální působení nejvhodnější žánry, popřípadě vytvářet nové. Kromě satirických forem se takto v poezii soustředila pozornost na lyriku, především na ty její útvary, které mohly navázat na tradici společenské písně. Vedle toho vznikl i zvláštní typ písní politických, v nichž se nově využívalo prostředků lidového zpěvu.

Lyrika revolučního období odráží jeho zjitřenou atmosféru tím, že ve směrse tíhne k patetickým polohám. Variacemi poměrně nevelkého okruhu témat a obrazů se v ní oslavuje zrozená svoboda a naléhavými výzvami se mobilizuje národ do boje za její obranu. Tak je tomu například v SABINOVĚ *Jedenáctém březnu 1848*. Připomínky zaslouží, že se mu do stejných poloh posouvala rozsáhlá skladba *Černá růže*, na níž tehdy pracoval. Tento významový posun patrně vysvětluje, že zůstala torzem; z jejích fragmentů lze totiž vytušit, že svou epickou osnovou původně měla zobrazit sociální násilí dávného feudalismu. Obdobně vázla JOS. V. FRIČOVI práce na *Upíru* (vyšel 1849), koncipovaném jako byronská povídka s fantastickým a neurčitým dějem, jehož postavy jsou

symbolické abstrakce a jenž měl demonstrovat ideu, „jak rekovným činem a obětavostí vnuků smývají se hříchy prostopášných předků“. I Frič tedy cítil, že situace ukládá básníkovi jiné úkoly. Avšak zvládnout je nebylo pro něho snadné. Svědčí o tom jeho výrok, že nebyl „s to dostat se do lyrické nálady“. Pravý smysl těchto slov objasňuje srovnání básní nově vzniklých (*Vzdorná lyra a Večer před bitvou*) s jeho dřívější lyrikou; ukazuje se totiž, že šlo u něho o hluboký a těžký přerod, že právě v kontaktu s problémy revolučního období zrál nové pojetí básnictví. Jestliže totiž jeho lyrika dříve byla projevem krajního subjektivismu, vyjadřujíc nepřekonanou niternou disharmonii, pocity vyloučenosti a opovržení společností, tíhnutí k neuskutečnitelnému ideálu, pro nějž je však přesto třeba obětovat i život, a byla i výrazově mnohomluvná a až nepříjemně exaltovaná, je apostrofa ve *Vzdorné lyře* vyhrocena v podstatně jiném smyslu:

Nehlesneš-li sama písňě bojechtivé,
strhnu s tebe struny jemné, věčně tklivé,
ocelem ti stáhnú tílko choulostivé,
mečem jen chci tóny z tebe vyvolávat.

Druhá báseň pak s příklonem k prosté jazykové a strofické výstavbě lidové balady vyjadřuje lítost nad tím, že básník chystaje se do boje se Slováky proti Maďarům nemůže padnout za svou vlast. Tak je Fričova lyrika svědectvím toho, jak se v poezii revolučního období, třebaže byla umělecky ještě nevyzrálá, začíná rýsovat zásluhou jejích ideově nejpokročilejších pěstitelů nová kvalita: nechce už být výrazem toliko individuálních problémů, odmítá poetizovat skutečnost, nýbrž touží sama být společenským činem. V tom záleží její vývojový význam a v tomto smyslu na ni později navázali básníci kruhu Májového.

Kromě nečetné lyriky právě probraného typu podnítilo revoluční dění produkci písni, v níž vyvrcholila tradice společenského zpěvu třicátých a čtyřicátých let. Jestliže už před březnem společenský zpěv manifestoval národní tužby a požadavky a svou kolektivní povahou přispíval k stmelení společnosti, vystoupila nyní tato jeho vlastnost a schopnost tím víc do popředí. Proto také nepřekvapí hojnost, ba téměř masová tvorba těchto písni, zpravidla anonymních a šířených ponejvíce letákovými tisky. Nejlepší z nich se zaměřením i úrovní přibližují soudobé nezpěvní lyrice, která zase často využívá prvků písňové výstavby.

Společenské písňě se ovšem ve své převážné většině spokojovaly s čistě časovým posláním a účinkem. Je to patrné na celkovém repertoáru, který je na rozdíl od nepísňové lyriky značně rozmanitý už tematicky. Kromě toho jsou písňě mnohem diferencovanější, pokud jde o způsob výstavby a užití výrazových prostředků. Tak o revolučních událostech doma i v cizině refero-

valy rozvleklé skladby kramářského typu a stylu. Stejně byly komponovány písně o zrušení roboty a o jiných selských otázkách. Vedle sentimentální romance (anonymní *Hrdinova milenka*) se vyskytla poetická alegorie, jako např. *Jarní* JANA VLKA (1822—1896). Vlastní jádro repertoáru pak tvoří písně oslavné a bojové: zpívá se v nich o dosažené svobodě, o pádu cenzury, zdůrazňují se práva národa a nutnost pečovat nadále o jejich obranu dodržováním svornosti a ostatních občanských ctností, a to i za cenu oběti života. Často se připomíná bojové spojenectví Slovanů a zejména příklad obětavosti a hrdinství husitských předků, jak je tomu třeba v *České marseillaise* F. X. HORY, v *Písni svobody* J. J. KOLÁRA, v anonymní *Písni husitské* a jiných. Jejich patos se zakládá na hojném využívání bojových hesel a výzev, které jsou často exponovány ve výrazném refrénu. A vyjadřují-li se tu i požadavky sociální, necouvnu skladatelé často před drastickým výrazem. Pokud jde o zpěvní složku, byly texty písní podkládány pod nápěvy lidové nebo známé umělé, často se využívalo nápěvů revolučních písní slovanských, zejména polských. Významná byla také pozornost, s níž byl v této produkci sledován boj Slováků; letáky rozšířily dokonce řadu slovenských písní, jako je třeba *Pieseň za slobodu*.

K společenskému zpěvu se úzce družila, přitom však jej svou účinností a významem ještě převýšila HAVLÍČKOVA politická píseň, která zcela novým způsobem aktualizovala tradici i prostředky lidové písně. Až dotud byla lidová píseň hodnocena především jako kulturní dědictví, jako něco bezmála posvátného a nedotknutelného, a už s tím bylo spojeno jisté nebezpečí, že jí bude využíváno na podporu konzervativních tendencí, jak se to pak také skutečně dělo zvýšenou měrou za obnoveného absolutismu. Její ohlasová aktualizace byla celkem výjimečně vztahována ke konkrétnější společenské problematice, a pokud se uplatňovala v oblasti společenského zpěvu, pomáhala vyjadřovat zcela obecně pojaté ideje a demokratické požadavky. Havlíček ji však zaměřil na přímou podporu politického boje. V řadě písní reagoval na všechny důležité události a problémy od bojů za účast ve Frankfurtě (*Píseň o tom německém parlamentě, Loučení Čechů od německé říše*) až po oktrojírku a další postup reakce (cyklus *Šotkovy písně, Mně se, mně se, mně se všecko zdá*). Skládal je přímo na známé lidové nápěvy a už tím dosahoval jejich velkého rozšíření a snadného zapamatování. Někde mu k účinku postačila malá změna v původním textu (např. *Naše konstituce letěla z vysoka*), jinde lehce parodický tón. Vždycky však satirickou působivost zvyšovalo povědomí kontrastu mezi zněním původním a Havlíčkovým. Tak je i zde uplatněn princip využívání dvou významových plánů, který charakterizuje jeho pozdější velké satiry.

Stejně jako v poezii bylo i v próze živé vědomí, že pro zvládnutí aktuálních problémů jsou v dané situaci vhodné toliko menší, povídkové útvary. Tato v zásadě správná orientace ovšem sama o sobě neřešila velké obtíže konkrétní, literárně technické povahy, na něž při její realizaci autoři těchto próz naráželi. Tím se vysvětluje nejen značná umělecká bezradnost povídek, ale už i jejich velická početní chudoba, která kontrastuje zejména s masovou tvorbou písní. Několik málo povídek, otištěných především v radikální Včele, tvoří veškerou prozaickou žeň revolučního roku. Zmíněné obtíže vyplývaly především z tematiky. Kdežto lyrická poezie už svou podstatou přirozeně tíhla k zobrazování přítomnosti, nedokázala se povídková próza vymanit z tlaku tradiční, převládající historické tematiky, která umožňovala jenom nepřímou, v historických analogiích zobrazit soudobý boj jako vyvrcholení dějinných tendencí. Tak tomu bylo například v CHOCHOLOUŠKOVÝCH *Křižácích*, kde Jiří Poděbradský, jak je to pochopitelné při radikálním smýšlení autorově, vystupuje jako ochránce lidu před zvůlí a útlakem šlechty. Zatímco ideové zaměření lyriky, zejména písňové, nevynucovalo nějakou zásadní výměnu výrazových prostředků, neboť jejich bohatství, vypracované v dosavadním vývoji, poskytovalo dostatečnou možnost výběru, a zatímco jak využití folklórní písně, tak subjektivace lyriky uvolnily vazbu tradičních forem, stála próza při svých nových úkolech před nezbytností vytvořit pro ně i nové umělecké postupy. Byla by se přitom mohla opřít o některé náběhy, naznačené v prózách toho typu, jako byly Havlíčkovy *Obrazy z Rus* a Němcové *Obrazy z okolí domažlického*, které studijním záznamem nebo volnou fabulací zachycovaly bezprostředně, nestylizovaně a s velkou bohatostí životní realitu. Avšak tento příklad zůstal nevyužit, povídky stále zachovávaly běžná schémata syžetové výstavby. Právě na těchto kompozičních konvencích ztroskotaly pokusy, k nimž se ke všemu odhodlali velmi málo zkušení spisovatelé, — vylíčit například boj na pražských barikádách, zhodnotit podíl studentů a vystoupení lidu v revoluci, popřípadě obhájit lid proti pomluvám (*Za našich dnů* JOSEFA ČECHA, *Křížek* VĚNCESLAVA ŠVIHOVCE). O něco úspěšnější byly náběhy ke zpracování nové venkovské tematiky; půda pro ně byla totiž aspoň v základu připravena v TYLOVÝCH prózách, zejména z Pražského posla, které porušovaly tradiční idyličnost, s touto tematikou spojenou, postižením některých soudobých typických procesů, jako byla majetková diferenciací, bránící lidskému štěstí. Nyní se prózy snažily zachytit především proměnu vztahu poddaných k vrchnosti. Například novela JOSEFA ČECHA *Žklamán* vypráví otřesný příběh o tom, jak na panské zvůlí a bezohlednosti ztroskotat život poctivého a pracovitého člověka.

Přestože próza revolučního období usilovala už v tématu o něco nového, totiž o zachycení nově se vytvářejících vztahů v české společnosti, o zobrazení

proletariátu jako její nejstatečnější a v pravém slova smyslu národní složky, přestože posilovala demokratickou ideovost literatury a napomáhala jejím realistickým tendencím, celkově se svým uměleckým významem nevyrovnala soudobé poezii. Otázku nových uměleckých metod řešila úspěšně až próza padesátých let.

Drama a divadlo

Zatímco se tradiční formy poezie a prózy ukázaly v revoluční situaci jako nezcela vyhovující, méně účinné, takže musely být suplovány nebo dokonce vystřídány novými žánry publicistickými, drama, od počátku obrození chápáné a využívané jako nejpůsobivější prostředek, jímž lze sdělovat přímo a mezi nejširšími okruhy publika závažné ideje, uplatňovalo se i nyní plně v této své funkci a ještě ji vystupňovalo. Kromě toho jako útvar, který svou podstatou přímo žije z konfliktů a který se proto z jejich nedostatku dříve často uchýloval k lyrismu nebo se lámal, pokud šlo o vedení dramatické linie a o vývoj charakterů, nacházelo ve zjištěném ovzduší a přímo ve společenském boji výrazné a nosné podněty. Proto dramatická tvorba nejen neochabla, ale zaznamenala hlavně zásluhou TYLOVOU některá díla, která znamenají umělecky nejzávažnější literární přínos revolučního období a patří k živému odkazu obrozené literatury.

Stržení vzrušenou dobou přihlásili se ke slovu i někteří starší dramatikové. Tak KLICPERA, který se od třicátých let odmlčel, napsal drama *Jan Hus*. Protože je vzápětí z úzkostlivosti sám zničil, nelze si učinit představu zejména o jeho ideovém pojetí. Bylo by totiž velmi zajímavé srovnat je s ohlasy revolučního dění, které pronikly do současně vzniklých nových verzí některých jeho starších her, jako byl například *Žlý jelen* (pův. z r. 1836); Klicpera se v nich totiž jeví jako vyslovený konzervativce. Šlo zde ostatně vskutku jenom o zcela okrajové připomínky, narážky, neboť sám vývojově zastaralý typ těchto her, rozvíjejících situační zápletky, přímo vylučoval, aby se některý z velkých dobových problémů stal centrem zobrazení. Ještě roku 1849 pak dal TURINSKÝ provozovat hru, jejíž náčrt vznikl už v roce 1825, *Pražané roku 1648*. Její elegické vyznění bylo zcela v souladu s porevoluční situací: hra totiž byla koncipována jako připomínka vlasteneckého vzepětí v minulosti.

Tím víc proto vynikají nová dramata TYLOVA, v nichž Tyl šťastně vyřešil způsob, jak předvést ve scénických obrazech zápas dobových tendencí s nezakrytým straněním, ba přímo s podporou progresivních sil. Předpoklady k tomu mu dala nejen jeho technická zkušenost, ale hlavně ideový vývoj od poloviny čtyřicátých let. Vždyť už ve hrách z občanského života podrobil kritice morální vztahy vyplývající ze sociálních rozporů rodícího se kapitalismu a v sám předvečer revoluce citlivě reagoval v *Kutnohorských havířích* (1848) na její první záchvěvy. Poté v *Janu Husovi* (vyšel 1849) proklamoval národní

a demokratické ideály, nikoli však abstraktně. Hus je bojovník vyznačený věrností ideálu, za nímž stojí proti přesile nepřátel i za cenu života, a tento jeho boj za pravdu je motivován přesvědčením, že tím prospívá lidu. Báchorkovou hrou *Tvrdohlavá žena* (provedena 1849) pak vytvořil obraz ze současného života, z něhož je ještě jasněji patrná jeho živá touha podílet se aktivně v demokratickém smyslu na revolučním dění. V konfliktech hry a v jednání postav Tyl totiž ukázal, jak nové svobodnější vztahy překonávají ve vědomí lidu zastaralé vztahy patriarchální. Obě hry, vzniklé v roce 1848, prokázaly, jak právě v rukou Tylových bylo drama schopné úspěšně se vyrovnat s problémy, jež byly revolucí obnaženy v plné závažnosti.

V souladu s tendencemi, kterým dal Tyl zaznít ve svých hrách, a na jejich podporu byl zaměřen také celkový repertoár jím řízených českých představení. Pokud v jejich konání nebránily události nebo policejní zákazy, Tyl v uváděných hrách citlivě hledal kontakt s vůdčími otázkami chvíle, posiloval národní a demokratický program, napomáhal jednotě českých a německých demokratů a vůbec rozněcoval revoluční náladu lidu. K těmto cílům nově inscenoval nebo reprizoval vybrané starší hry domácí i cizí (např. svého Bankrotáře a Strakonického dudáka, osvícenskou hru Varryho Císař Josef, připomínající tíživou situaci venkovského lidu, Štěpánkova Čecha a Němce, dobovým kontextem vyhroceného proti šovinismu, Auberovu operu Němá z Portici o povstání neapolského lidu a Škroupova Dráteníka, posilujícího sympatie ke Slovákům), uváděl díla soudobých německých autorů z Čech a pomáhal na jeviště nově vzniklým českým hrám, jako byla Macourkova opera *Žižkův dub*, komponovaná na libreto Klicperovo, nebo průhledná KOLÁROVA satira na skupinu politických reakcionářů a jejich vystupování za revolučních bojů *Číslo 76 aneb Praha před sto lety*.

Za politického uvolnění, které umožnilo Tylovi takto zaměřit dramaturgii, jevila se situace zralou i pro realizaci dávných požadavků, týkajících se bezpečné budoucnosti českého divadla. Zatímco Havlíček by se byl spokojil tím, že by šlechta postoupila Čechům polovinu divadelních termínů ve Stavovském divadle, Tyl tento návrh zamítl jako „pouhé mastičkování těla, ježto se teď k novému životu vzpíná“. Přesvědčen, že jsou pro to už v české společnosti dány podmínky, navrhoval zásadně odlišné řešení, to jest zbudovat samostatné české divadlo. Ve svém programovém prohlášení (dubnová Včela) k tomu navrhl také konkrétní cestu, a to tak, že za jediného možného budovatele označil nikoli šlechtu, ani měšťanstvo, ale celý národ: „Naše divadlo musí býti dáno v srdce a ruce obecnstva, v interesy celého národu — a tak se mu povede dobře, k naší radosti a slávě!“ Formulací divadelní otázky jakožto celonárodní byl tak dán celému úsilí jediný reálný směr, který byl pak podporován hlavně radikálními demokraty a který nakonec vedl k zbudování Národního divadla.

Program demokratické literatury

Jakkoli úsilí zachytit v literatuře revolučního období novou skutečnost dosáhlo různého stupně uměleckého zdatu v jejích jednotlivých družích, bylo pro ni vcelku velmi příznačné, jak v ní pojednou zesílily tendence směřující k ostřejšímu pohledu na aktuální problémy. Také demokratičnost, jejíž postupný růst vytvářel jeden z nejcharakterističtějších rysů obrozené literatury, nabyla v revolučním dění náhle kvalitativně nové povahy. Neboť vyhrocená situace působila na to, aby si literatura ujasnila zásadní stanovisko, aby si uvědomila svou funkci v souvislosti s úkoly, které před ní stavěl boj za osvobození lidu. Zobecňuje citlivě a pohotově první, třebaž zatím tápavé výsledky této orientace, formuloval SABINA její nový program. Stalo se tak v řadě článků, které napsal do Včely, zejména ve studii *Demokratická literatura* z října 1848. Název tu přímo shrnuje obsah jeho představy o této nové literatuře. Není náhodné, že s formulací programu vystoupil právě on. Poučen zkušenostmi proletářského mládí si totiž za revoluce uvědomil, že se boj za svobodu jeví různě různým společenským třídám, a spojil proto svou představu svobody s bojem lidu. Sen o svobodě lidstva a pokroku, který sdílel už dříve s ostatními revolučními romantiky, nabyt tak u něho konkrétního demokratického obsahu; právě v revoluci viděl příležitost, jak jej uskutečnit. V souvislosti s tím pak zcela důsledně uvažoval, jak i literatura může a má podporovat jeho realizaci. „Literatura jest nyní strážnicí našich svobod, jest metlou na pokrytce, ale jest i věštyní pravých zásluh,“ tak charakterizuje nové poslání literatury, která musí udržovat a rozvíjet výsledky revoluce, když jde o formování nového života a o jeho zajištění proti útokům reakce, a to v nejužším sepětí s bojem politickým. Neboť Sabina byl přesvědčen, že literatura nejen netrpí, ale jenom získává stykem s politickým děním.

Má-li vzniknout taková nová demokratická literatura, odlišná od dosavadní „aristokratické“, musí se od ní odlišit především tím, že posuzuje život ze stanoviska lidu. Nestačí tedy dosavadní literatura o životě lidu nebo pro lid. Demokratická literatura musí mít na mysli nejzákladnější otázky zájmů lidu, musí vést k tomu, aby nakonec zmizel rozpor mezi „pány“ a „sprostáky“. Protože Sabina měl na mysli demokratický stát, v němž „lid představuje národ“, vytyčoval tak vlastně literatuře úkol vytvořit obraz národního života a v něm ukázat, že základním tvůrcem všeho, co máme, je lid a jeho práce: „On stavěl zámky, v nichž lenoši přebývali; setby i žně, pokrm i oděv, vše vyšlo z rukou jeho, a on, on neznal leč bídy, a podílem jeho byla chudoba. Musí tak býti? Nemusí a nesmí!“ V Sabinově pojetí tak jasně vyvstává lidovost jako shoda s objektivními zájmy lidu a jako umělecká srozumitelnost; tím se také odstraní rozdíl mezi literaturou „par excellence“ a „literaturou pro lid“. Protože pak vývoj jasně směřuje ke zřízení opravdu demokratické

společnosti, je zajištěna i budoucnost demokratické literatury: „*Literatura, která z lidu vzejde, pro lid se uzpůsobí a v lidu svůj účel nachází, nemůže zajíti, ba ani klesnouti.*“

Porážkou revoluce byly ovšem na čas podvázány možnosti plně rozvinout tento program, který svým přesným a dokonalým výstižením progresivních vývojových tendencí patří k nejskvělejším myslitelským odkazům revolučního období. Nicméně i v podmínkách obnoveného absolutismu na něj zřejmě navázalo zejména dílo Boženy Němcové a po pádu absolutismu to byla právě tato koncepce, kterou z obrození přejala a dále rozvíjela pokroková literatura nového období.

Obecnou problematikou roku 1848 se zabývá řada speciálních monografií. Zatímco práce Fr. Roubíka *Český rok 1848* (2. vyd. 1948) usiluje spíš o materiálovou úplnost, marxistický rozbor a hodnocení postupně propracovávají studie J. Švermy z r. 1933 *Rok 1848 v Čechách* (knižně ve *Vybraných spisech*, 1955), knihy A. Klímy *Rok 1848 v Čechách* (2. vyd. 1949) a I. I. Udaļcova *Rok 1848 v Čechách* (2. vyd. čes. překl. 1950) a *Z dějin národních a politických bojů v Čechách* (čes. překl. 1954). Do širších souvislostí zasazují českou revoluci monografie E. Fischera *Rakousko 1848* (čes. překl. 1948) a S. B. Kana *Revoluce 1848 v Rakousku a Německu* (čes. překl. 1951). Soubor dokumentů o jednání Slovanského sjezdu vydal V. Žáček (*Slovanský sjezd v Praze 1848*, s předmluvou V. Čejchana, 1958).

Úlohu radikálních demokratů osvětlují kromě Kosíkovy knihy *Česká radikální demokracie* (1958) také dva výběry z jejich publicistiky: *Čeští radikální demokraté* (vyd. K. Kosík, 1953) a *Čeští radikální demokraté o literatuře* (vyd. R. Grebeníčková, 1954).

Aktualizaci vztahu k minulosti rozebral Fr. Kavka v monografii *Husitské revoluční tradice* (1953). Celoslovanský aspekt revoluce v odrazu české literatury dokumentoval K. Krejčí v komentované antologii *Jaro národů ve slov. literaturách* (1948).

První přehled publicistiky revolučního období přinesl ČČM 1849. Její podrobnou bibliografii podal Fr. Roubík v práci *Časopisectvo v Čechách v letech 1848—1862* (1930). Studii základního významu otiskla H. Hrzalová v Č. lit. 1957. Výbor z letáků roku 1848 uspořádal M. Novotný 1948.

Písně roku 1848 vydala z pozůstalosti B. Václavka ve stejnojmenném souboru J. Václavková (1948).

Příspěvek k problematice prózy revolučního období obsahuje cit. práce H. Hrzalové. Dramatem a divadlem se přehledně zabývá Fr. Černý v *Nástinu dějin českého divadla III* (Národní obrození, 1955); viz též teze k *Přehledným dějinám českého divadla* v Č. lit. 1959.

Program demokratické literatury rozebrala a konfrontovala s literaturou let padesátých H. Hrzalová v Č. lit. 1959.